

NACISTICKÁ OKUPACE ČESKÝCH ZEMÍ JAKO POKUS O DESTRUKCI ČESKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ STÁTNOSTI

PAVEL MARŠÁLEK*

Abstract: **Nazi occupation of the Czech Lands as an attempt to destroy Czech and Czechoslovak statehood**

The article examines the Nazi occupation of the Czech Lands and more particularly, the way it attempted to destroy Czech and Czechoslovak statehood. The author shows what the occupation was like from the legal perspective and how its consequences were borne during the Nuremberg Trial. He endeavours to avoid some pitfalls, which lawyers and legal theorists still encounter as they reflect on the events that unfolded then.

Keywords: Czech statehood; Czechoslovak statehood; Nazi occupation of Czech Lands; Protectorate Bohemia and Moravia; Nuremberg Trial

Klíčová slova: česká státnost; československá státnost; nacistická okupace českých zemí; Protektorát Čechy a Morava; Norimberský proces

DOI: 10.14712/23366478.2018.21

I. ÚVOD

Česká státnost patří k nejstarším v Evropě: trvá více než tisíc let. Utvářela se v sinusoidách vzestupů a pádů. K tomu ji předurčovaly tři skutečnosti: český národ je malým národem, nachází se na exponovaném místě Evropy a je obklopen často mnohem silnějšími sousedy (zvláště národem německým).

Po staletích samostatné existence v kontextu římskoněmecké říše byl český stát na prahu novověku zapojen do habsburského mocnářství a v něm v důsledku centralizační a unifikační politiky vládnoucího rodu postupně téměř rozpuštěn. Tento sestup vystřídal ve 20. století nový vzestup, a to na základě pragmatického spojení Čechů se Slováky v rámci Československa. Nová republika po počátečních problémech se sudetoněmeckou iredentou však přinesla stabilitu ani ne na dvě desetiletí. Od poloviny třicátých let čelila silným autonomistickým a separatistickým snahám zejména sudetoněmecké menšiny a agresivnímu expanzionismu nacistického Německa, který ji podporoval a využíval. V konfrontaci s nimi načas Československo prohrálo, české země byly oku-

* Autor je docentem na katedře teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy.

povány nacistickým Německem, na Slovensku vznikl samostatný stát pod německou kuratelou. Český národ hrál o vlastní existenci a tento zápas nakonec vyhrál. K obnově Československa ale vedla dlouhá cesta, na jejímž konci se Československo dostalo do sovětské zájmové sféry. Chtělo by se říci: za přežití národa a státu se zaplatilo ztrátou svobody. Na mnoho desetiletí.¹

Ve svém příspěvku se chci zabývat nacistickou okupací českých zemí a zejména tím, jak destruovala českou a československou státnost. Ukážu, čím byla tato okupace z pohledu práva a jaké bylo vypořádání se s jejími následky v Norimberském procesu. Pokusím se také vyrovnat s některými úskalími, s nimiž se právníci a právní teorie při reflexi tehdejšího dění dosud potýkají.

II. PLURALITA POHLEDŮ NA NACISTICKOU OKUPACI ČESKÝCH ZEMÍ

Na nacistickou okupaci českých zemí neexistuje jednotný pohled. Dělicích linií je celá řada: podle národnosti autora, podle jeho politického přesvědčení a podle generace, k níž autor patří. Absolutní historická objektivita odhlížející od veškerých vnějších vlivů není možná, protože by to znamenalo vynechat jakékoli hodnotící soudy a výklad by se redukoval na pouhý výčet suchých historických dat ve stylu bylo-nebylo.

Vezmeme-li v potaz první štěpnou linii – podle národnosti –, je nacistická okupace českých zemí často součástí úplně jiného dějinného příběhu. Na české straně je viděna jako období nacistického, potažmo německého útlaku, zločinného režimu, v němž šlo o holé národní přežití a jež vyústilo v oprávněný odsun německého obyvatelstva z Československa. Němci jsou málokdy schopni přiznat vinu celého svého národa, ne jen nacistů. Vyzvedají toliko poválečný německý odsun, ovšem bez zdůraznění toho, co mu předcházelo a čeho byl důsledkem. Neváhají také někdy dodnes operovat s právem sudetských Němců na sebeurčení a okupaci bagatelizovat.² Z tohoto schematického přístupu k dějinám se lze těžko úplně vysvobodit. Některým historikům se to však podařilo – na české straně jmenujme např. J. Gebharta a J. Kuklíka³ či J. B. Uhlíře,⁴ na německé pak D. Brandese.⁵ Platí to i pro mnohé společné projekty.⁶

Vliv národnosti na vnímání doby nacistické okupace může někdy skončit u absolutního nepochopení podstaty a tragiky konfliktu Čechů a Němců jako národů. To se stalo

¹ Syntetickým zpracováním vývoje české státnosti je PÁNEK, J. a kol.: *Idea českého státu v proměnách staletí*. Praha, 2008. Dále viz MACHOVEC, M.: *Česká státnost*. Praha, 2005. TAUCHEN, J. – SCHELLE, K. (eds.): *Státoprávní vztahy českého státu a Římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj*. Ostrava, 2012. PAVLÍČEK, V.: *O české státnosti I–III*. Praha, 2002–2009.

² Srov. KRULIS-RANDA, J. S.: Podstatou evropského soužití je hledání pravdy. Odsun Němců z Československa jako poučení? In: JIRÁSKOVÁ, V. – SUCHÁNEK, R. (eds.): *Pocta prof. JUDr. Václavu Pavlíčkovi*, CSc. Praha, 2004, s. 115 an.

³ GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XV a, b*. Praha – Litomyšl, 2006–2007.

⁴ Viz např. UHLÍŘ, J. B.: *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha, 2008.

⁵ Komplexně BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem*. Praha, 1999.

⁶ Viz přehledně I. díl edice ARBURG, A. von – STANĚK, T. (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Středokluky, 2010.

americkému historikovi Ch. Bryantovi, kterému je cizí představa homogenního národa a evropská zkušenost s menšinami používanými k destrukci národních států. Proto píše raději o jedincích jako tvůrcích dějin než o národech a o tragickém střetávání dvou nacionalismů na beznadějně národnostně smíšeném území.⁷

Do výkladu a hodnocení okupačního období se donedávna silně promítaly rovněž politické vlivy. Bylo tomu tak za komunistického režimu, kdy docházelo k mocensko-ideologické manipulaci s dějinami. Dějiny okupace byly traktovány na bázi marxismu-leninismu s jeho zjednodušujícím třídním viděním světa, vulgárním ekonomismem a lineárním determinismem. Nacistická agrese a okupace byly líčeny jako produkt nejreakčnějších a nejšovinističtějších kruhů německé velkoburžoazie. Jím měla odporovat nejpokrokovější dělnická třída vedená komunistickou stranou jako jediný reprezentant odboje. Kolaborace naproti tomu byla vyhrazena příslušníkům vykořisťovatelských tříd. Nacistický režim, představený jen jako teror a nikoli též jako politika, byl už předem odsouzený k zániku a jeho porážka měla vyústit v revoluční proces likvidace kapitalistického řádu. Toto schéma bylo prolamováno jen v údobích politického uvolňování a deideologizace vědy v druhé polovině 60. let a na sklonku 80. let 20. století. Symbolem rigidně marxistického přístupu k dějinám nacistické okupace byl V. Král.⁸ Jeho protipólem byl T. Pasák⁹ a J. Tesař.¹⁰

Generační napětí v pohledu na nacistickou okupaci se projevovalo a projevuje neustále. Ti, co okupační období zažili, je vnímají jinak než ti, kterým bezprostřední zážitek schází. Nedlouho po skončení války vycházelo množství literatury často memoárového charakteru, z níž byl nejednou cítit odpor vůči všemu německému a nedostatek rozlišování. Každý Němec byl nacist.¹¹ Postupem času, spolu s tím, jak se objevovaly jiné problémy a jak se zmenšovala historická paměť lidí, tato předpojatost pozvolna ustupovala. Svoji roli sehrálo i prosazování marxisticko-leninského dogmatu, které poměr k Němcům učinilo závislým na jejich třídním původu. Dnes, kdy velká část historiků, která se věnuje nacistické okupaci, tuto periodu nezažila, se někdy vyskytuje opačný problém: přílišný odstup a nedostatek porozumění pro tehdejší dění, popř. jeho bagatelizace.¹² Ze soudobých historických děl mizí přesvědčení, kterým byly práce starších generací prostoupeny, že v boji s nacismem šlo o konflikt dobra a zla.

Přes tuto mnohost pohledů na nacistickou okupaci českých zemí se chci v následujících řádcích přenést jediným možným způsobem: kritickým rozbořením tehdejšího dění. Budu usilovat o to, aby byl popis toho, co se tehdy stalo, objektivní a vyvážený.

⁷ BRYANT, Ch.: *Praha v černém*. Praha, 2012, s. 12–16.

⁸ KRÁL, V.: *Pravda o okupaci*. Praha, 1962.

⁹ Viz např. PASÁK, T.: *Pod ochranou říše*. Praha, 1998.

¹⁰ Sumárně TESAŘ, J.: *Mnichovský komplex*. Praha, 2000.

¹¹ Za mnohé např. FINK, P.: *Hnědá bestie*. Brno, 1945.

¹² K bagatelizaci dějin okupace přispívají i některá nešťastná vyjádření politiků podceňující nacistickou represí či vydávání memoárů čelných nacistů a jejich rodinných příslušníků, v nichž vše popisují téměř v různých barvách. Viz HEYDRICH, L.: *Můj život s Reinhardem*. Praha, 2012.

III. OD ZÁBORU SUDET K PROTEKTORÁTU, KTERÝ JÍM NEBYL

Postižení skutečné podstaty nacistického okupačního režimu v českých zemích komplikuje celá řada faktorů. O jednom z nich už řeč byla: mnohost pohledů, která rozostřuje celkový obraz. Jsou zde však další překážky. Především cílevědomá snaha nacistů maskovat své skutečné záměry. O co Němci ve skutečnosti usilovali, často není na první pohled zřejmé zvláště na počátku okupace. Jistotu nám neposkytují ani veřejná vyjádření nacistických představitelů ani právní předpisy, které vydávali. Většina toho, co z jejich strany zaznívalo, mělo zakrýt realitu, oklamat, popř. uchlácholit ty, co se cítili ohroženi nacistickou expanzí.

Nacistům se podařilo obelstít prakticky celý svět ohledně svých plánů s Československem. Svůj záměr zničit tento stát za pomoci sudetoněmecké menšiny prezentovali jako boj za německé sebeurčení. Využili ústupnosti západních mocností a v Mnichovské dohodě si na nich vynutili odstoupení čs. pohraničí, které bylo obratem včleněno do říše. Slavili dílčí úspěch, aniž by museli sáhnout k přímé vojenské konfrontaci.¹³

Po Mnichovu se nakrátko zastavili a zvažovali povazalštění druhé čs. republiky. Brzy ale zvítězila radikální varianta: likvidace a pohlcení tohoto neoblíbeného souseda vojenskou akcí. Půdu k ní měly připravit nátlak a zastrašování, podněcování slovenského separatismu, jakož i využívání zbylé německé menšiny. Vhodný okamžik nastal v polovině března 1939, kdy došlo pod německým nátlakem k vyhlášení slovenské samostatnosti a čs. představitelé Hácha a Chvalkovský světili v Berlíně nedobrovolně osud národa a země do Hitlerových rukou a podepsali vojenskou kapitulaci. Obsazení zbytku Čech wehrmachtem likvidaci Česko-Slovenska dovršilo.¹⁴

Z různých variant řešení, jak dále postupovat, se nacistická špička rozhodla pro nepřímé začlenění českých zemí do Německé říše, a to ve formě protektorátu. Nacisté měli za to, že toto uspořádání je lepší než radikální přímé začlenění, spojené s parcelací českých zemí, nebo naopak umírněné povazalštění. Výhody „protektorátu“ byly zřejmé: dostatečná kontrola nad dobytou zemí umožňující její exploataci, a to při snesitelných nákladech a neposkytnutí politických práv českému národu na celorošské úrovni. Nadto nacisté vycházeli z toho, že tato varianta svět i Čechy uklidní.¹⁵

Tento program byl ale jen zdánlivě umírněný a už vůbec nebyl myšlen vážně. Prozrazuje to byť jen letmé přečtení Hitlerova výnosu z 16. 3. 1939, kterým byl Protektorát Čechy a Morava zřízen,¹⁶ i následná okupační praxe. Z tohoto dokumentu plynula netypičnost Němci ustaveného protektorátu. Ten se podstatně odchyloval od jeho pojmu, jak jej definovala státověda a mezinárodní právo veřejné. Protektoráty vznikaly na základě smlouvy, jíž se slabší stát dával v ochranu státu silnějšího a přenášel na něj část svých svrchovaných práv – zejména jej zmocnil k zastupování v mezinárodních vztazích (někdy se vyskytovala ingerence protektora do vnitřních záležitostí chráněné-

¹³ Blíže viz KURAL, V.: *Češi, Němci a mnichovská křižovatka*. Praha, 2002.

¹⁴ Podrobně TVARUŽEK, B.: *Okupace Čech a Moravy a vojenská správa (15. březen až 15. duben 1939)*. *Historie a vojenství*, 1992, č. 3, s. 30 an.

¹⁵ Ostatně měl se tak prý obnovovat odvěký poměr českých zemí k říši. Viz FRANK, K. H.: *Čechy a Morava v Říši*. Praha, 1941, s. 27.

¹⁶ Hitlerův výnos byl otištěn pod č. 75/1939 Sb. z. a n.

ho státu). Nikdy však protektorát nepředstavoval pouhou součást protektorského státu (jako tomu bylo u vazalského státu), tj. nepřestal být státem a nedošlo k úplné ztrátě jeho mezinárodněprávní subjektivitě.¹⁷

Nacisty ustavený protektorát nevznikl smluvně. Výsledek berlínských „jednání“ za takovou smlouvu nelze považovat, natož pak Hitlerův výnos, který představoval vnitrostátní akt, jímž Hitler vykonával oprávnění hlavy státu. Nacisté sami zdůrazňovali, že protektorát vznikl ze svrchovanosti říše, čili jinak řečeno byl Čechům vnucen.

Pokud jde o druhý znak, Protektorát Čechy a Morava náležel k území Velkoněmecké říše a úvahy o jeho mezinárodněprávní subjektivitě, k nimž sváděl čl. 6 výnosu, nacisté popřeli velmi rychle – do léta 1939. Postupně se postavili i proti tomu, že je protektorát státem a nařídili důsledné užívání označení „protektorátní“ místo „státní“ v souvislosti s protektorátem a jeho institucemi. Výjimkou měl být pouze titul příslušející státnímu prezidentovi.¹⁸

Aby bylo vyloučeno jakékoli hledání paralel, které by Čechům ulevilo nebo prospělo, zaznívalo z německé strany, že Protektorát Čechy a Morava je samostatný výtvor nacionálně socialistického myšlení a nemá srovnání ani předloh. Komparace s existujícími protektoráty v Evropě i mimo ni (zejména s francouzským protektorátem nad Tunisé, kde bývá běžně hledána ona předloha) to potvrzuje. Na druhé straně bystrý pozorovatel si nemohl nevšimnout nápadné podobnosti protektorátu s německými koloniemi v Africe před r. 1914.¹⁹

Nestandardnost Protektorátu Čechy a Morava spočívala v kombinaci protektorátních, autonomních a čistě anekčních prvků. Formálně měl být protektorát autonomní a spravovat se sám. Ve skutečnosti byl už na základě výnosu zcela podřízen německým zájmům a tuhé říšské kuratele. O zahraniční agendu přišel protektorát nadobro (s výjimkou vyslance v Berlíně, který vlastně ani vyslancem nebyl), zato získal německé posádky (v terminologii výnosu „ochranu“). Bezprostřední dohled měla říše vykonávat nad jeho dopravou, poštou a telekomunikacemi. Protektorát nadále náležel k celnímu území říše a podléhal její celní výsosti. Jeho finanční výsost podstatně omezilo zavedení říšské marky vedle koruny. Charakter restrikce mělo i prohlášení německého obyvatelstva protektorátu za německé státní příslušníky, resp. za říšské občany, a jejich podřízení německé soudní pravomoci.²⁰

Realizaci německých záměrů zajišťovalo silné postavení říšského protektora, tedy jakéhosi rezidenta, který v protektorátu zastupoval přímo Hitlera a byl zmocněncem říšské vlády. Jím byli potvrzováni členové protektorátní vlády a měl i oprávnění věcné povahy – právo se informovat, radit a zakročít: jednak vetováním opatření způsobilých poškodit říši, jednak při nebezpečí v prodlení vydáním potřebných nařízení.²¹

¹⁷ Důkladně k tomu TOMSA, B.: *Právo mezinárodní I*. Bratislava, 1930, s. 112 an.

¹⁸ Podrobněji viz MARŠÁLEK, P.: *Pod ochranou hákového kříže*. Praha, 2012, s. 18 an., 39, 79 an.

¹⁹ O tom více KOJECKÝ, J.: *Protektorát Čechy a Morava. Úvaha ze srovnávací pravovědy*. *Všehrd*, 1939, č. 4, s. 116 an.

²⁰ Viz JANEČKOVÁ, E.: *Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945)*. Plzeň, 2013, s. 22 an.

²¹ Čl. 5 Hitlerova výnosu. Protektorovo postavení v dalších letech ještě sílilo. Více k tomu Maršálek, *Pod ochranou hákového kříže...*, s. 66 an.

Všechny uvedené skutečnosti vedou k jedinému možnému závěru. Protektorát Čechy a Morava protektorátem vůbec nebyl. Formálně připomínal nejvíce vazalský stát nebo ještě spíše autonomní součást říše. Tento závěr podporují nejen jeho základní konstrukční prvky, marginalizace jeho práv, ale i možnost jeho úplného pohlcení daná již výnosem. Podle čl. 11 výnosu mohla říše vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, pokud toho vyžadoval „společný zájem“, v případě „společné potřeby“ mohla převzít celá správní odvětví a zřídit k tomu vlastní říšské úřady. Nakonec říšská vláda mohla učinit opatření k udržení bezpečnosti a pořádku.

IV. OKUPACE NEBO NEÚSPĚŠNÁ ANEXE?

Zabývat se nacistickým okupačním režimem jen ze státoprávního pohledu v sobě nese riziko redukce a formalismu. Potvrdil to předchozí rozbor protektorátního statutu, který neukazoval skutečné německé záměry. Získat pravdivý obraz nás nutně přivádí k základům nacistické okupační politiky.

Od obsazení českomoravského prostoru dávali nacisté svým chováním najevo, že jim jde především o dokonalé ovládnutí získaného teritoria a jeho všestrannou exploataci. Pohraničí bylo a protektorát se měl stát integrální součástí říše, být germanizován a být zdrojem surovin, pracovních sil a výrobků. Odpovídalo to letitým Hitlerovým představám o německé expanzi, získání životního prostoru pro německý národ a likvidaci slovanského, tedy Němcům cizorodého a nepřátelského, etnika v srdci Evropy. Tyto cíle tvořily konstanty nacistické politiky v obsazených českých zemích, i když se jejich vzájemný poměr proměňoval v závislosti na konkrétní situaci a ačkoli se měnily i metody, jak těchto cílů dosáhnout. Připomeňme, že nacisté využívali jak teror, včetně zastrasování, tak i političtější metody – např. ideologickou indoktrinaci, přesvědčování nebo sociální demagogii.²²

Nacistickou okupační politiku v protektorátu je možné rozčlenit na čtyři rozdílné etapy. Na počátku bylo období vojenské správy, kdy výkonnou moc nad obsazeným územím převzali na měsíc němečtí armádní velitelé. Ti se spolu s civilním aparátem, který měli k dispozici, zaměřili hlavně na pacifikaci a stabilizaci země. Současně s tím byla podniknuta kořistnická opatření a první unifikační kroky, které měly přizpůsobit poměry v protektorátu situaci v říši. Obyvatel se asi nejvíce dotkly zatýkání v rámci Akce Gitter, zabavování majetku a některá germanizační opatření. Jinak však vláda vojáků byla – i vzhledem k dosud panujícímu míru – celkem snesitelná.²³

Druhé období okupační politiky, kterému lze říkat podle říšského protektora K. von Neuratha neurathovské, zpočátku navazovalo na politiku předchozí vojenské správy. Byl dobudován okupační aparát (dvoustupňová soustava všeobecné říšské správy, síť policejních služeben, soudů a řada speciálních úřadů), pokračovalo hospodářské

²² Základní dokumenty o tom obsahuje sbírka *Chtěli nás vyhubit*. Praha, 1961. Práce týkající se protektorátu buď byly, nebo ještě budou uvedeny. Situace v pohraničí se týká KURAL, V. – RADVANOVSKÝ, Z. a kol.: „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem, 2002.

²³ Detailně MARŠÁLEK, P.: Opatření vojenské správy v prvním měsíci nacistické okupace českých zemí (15. 3. – 15. 4. 1939). *Právněhistorické studie*, 37, 2005, s. 119 an.

kořistění a germanizace. Relativně umírněný kurz, navenek reprezentovaný protektorem Neurathem, vystřídala zesílená represe a mocenský vzestup Neurathova zástupce K. H. Franka. Souviselo to s německými přípravami na válku a s konfrontací s narůstajícím českým odporem na podzim 1939. Češi byli lámáni a ohýbáni i v dalších měsících, kdy v důsledku německých válečných úspěchů zvítězila radikální a nemilosrdná řešení: české země měly být zcela pohlceny říší a germanizovány. Shodli se na tom Neurath s Frankem, kteří tak demonstrovali, že v zásadních otázkách mezi nimi nejsou názorové rozdíly. Společnými silami se také ubránili mocenským nárokům představitelů NSDAP usilujících o parcelaci protektorátu. Berlín jejich linii schválil. V každodenní politice mělo prioritu zajištění klidu a výroby pro vedení války.²⁴

Třetí období začalo příchodem R. Heydricha jako zastupujícího říšského protektora na podzim 1941. Jeho nástup byl hlavně důsledkem snahy Berlína zadusit znovu se vzímající českou rezistenci. Kromě tohoto úkolu se Heydrich soustředil na provedení správní reformy, která měla odstranit existující správní dvojkolejnost a likvidovat zbytky protektorátní autonomie, dále na vystupňování hospodářské mobilizace a pokračování v germanizačním a protizidovském tažení. Z tohoto programu však uskutečnil jen část, protože na začátku června 1942 podlehl následkům atentátu. Tehdy byl vystupňován teror stejně jako po Heydrichově nástupu.²⁵

V posledním období se rozhodujícím činitelem v protektorátu stal K. H. Frank, povýšený v létě 1943 do funkce německého státního ministra. V tomto frankovském období už z protektorátní autonomie nezbylo prakticky nic, právní řád byl promořen říšskoněmeckými normami, správa a hospodářství na rozhodujících místech germanizovány. Obyvatelstvo bylo vystaveno systematickému, ale cílenému teroru a snaze o odpolitizování s hlavním cílem zajistit totální hospodářskou mobilizaci pro válečné účely. Uskutečnění celkové germanizace lidí a prostoru českých zemí bylo nacisty podloženo na dobu po vítězství ve válce. K tomu ale pro vojenskou porážku nacistů nedošlo. V závěrečné fázi Frankova vládnutí jeho pozice slábla ve prospěch NSDAP a wehrmachtu. Vysokou represivnost si režim zachoval až do posledních dní.²⁶

Máme-li šestileté nacistické panství nad českými zeměmi zhodnotit, výsledek se zdá zřejmý na první pohled – fakticky šlo o neúspěšnou anexi, protože toto panství bylo dočasné a k jeho dovršení chyběl mezinárodněprávní titul. Právně se pak jednalo o okupaci. Tím ale celý problém není vyřešen, spíše začíná.

Jde o to, zda lze na německou okupaci vztáhnout mezinárodní regulaci okupací obsaženou v čl. 42–56 Řádu zákonů a obyčejů pozemní války z r. 1907.²⁷ Tento dokument pojímal okupaci jako stav provizorní a faktický s množstvím záruk pro civilní

²⁴ Viz KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J. – MORAVCOVÁ, D. (eds.): Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. *Sborník k problematice dějin imperialismu*, 21, 1987. KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J. (eds.): Od Neuratha k Heydrichovi. Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. *Sborník archivních prací*, 39, 1989, s. 281–394.

²⁵ Blíže LINHARTOVÁ, L. – MĚŠŤÁNKOVÁ, V. – MILOTOVÁ, J. (eds.): *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Praha, 1987. KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J. – KÁRNÁ, M. (eds.): *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*. Praha, 1991.

²⁶ Nejnověji KÜPPER, R.: *Karl Hermann Frank (1898–1946)*. Praha, 2012, s. 157 an.

²⁷ *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha, 1931, s. 393 an. K tomu viz HOBZA, A.: *Přehled mezinárodního práva válečného*. Praha, 1946, s. 73 an.

obyvatelstvo (vztahujících se k ochraně práv rodiny, života osob a šetření soukromého vlastnictví), zároveň však ani okupant nebyl podle něj zcela bezmocný. Měl v určitém rozsahu právo zasahovat do právního řádu, mohl stanovit kurz své měny vůči měně země okupované, mohl přenést i soudní pravomoc na vlastní soudy a soudit ty, kteří by se stavěli okupační moci na odpor nebo neposlechli jejích nařízení, mohl použít i represálie proti civilnímu obyvatelstvu, směl za určitých okolností donucovat úředníky ke spolupráci a ukládat kontribuce, příslušelo mu právo válečné kořisti.

Na tom, jak se na položenou otázku odpoví, závisí, zda bude legální německá okupace nebo naopak odboj proti ní. Tento problém velmi tížil už tehdejší právní experty. Tito odborníci se shodovali, že tuto regulaci na náš případ nelze použít, ovšem zdůvodnění nabízeli různé.

Mezi argumenty se objevilo: 1) Tato regulace okupace pro Československo neplatí, protože nebylo signatářem IV. haagské úmluvy, jíž je zmíněný Řád přílohou.²⁸ 2) Nacistické počínání nebylo vůbec okupací, ale bezprávnou anexí, proto Řád není možné aplikovat.²⁹ 3) Německo nemohlo nabýt práva okupanta pro bezprávi, kterých se dopouštělo, pro zločineckou válku, kterou vedlo (právo se totiž rodí jedině z práva).³⁰ 4) Mezinárodní regulace okupace se stala v důsledku německé praxe a prosazení zákazu útočné války, jakož i dalších proměn mezinárodního práva, obsoletní, tedy neúčinnou.³¹

Z těchto argumentací můžeme přijmout všechny s výjimkou první, protože obecné mezinárodní smlouvy tohoto druhu zavazují i ty státy, které je nepodepsaly. Aplikovat uvedenou úpravu na naše poměry nelze, neboť by to znamenalo pardonovat někoho, kdo si na našem území počínal zločinně, násilnicky a jakoby šlo o řešení definitivní. Vedlo by to také k tomu nebrat v úvahu pokrok mezinárodního práva a ústilo v absurdní a nespravedlivé důsledky, kdy zločinec by byl v právu a jeho oběť trestána.

V. NACISTICKÁ OKUPACE ČESKÝCH ZEMÍ A NORIMBERSKÝ PROCES

Nacistické dobovačné praxi a jejímu zdůvodňování se už za války postavilo mezinárodní společenství vedené protihitlerovskou koalicí. Cíle mělo jasné: porazit nacistické Německo a jeho spojence, obnovit okupované státy (zbavené německé a maďarské menšiny) a razantně se vypořádat s nacistickými zločiny. Tento program, k němuž se přihlásil i československý zahraniční a domácí odboj, byl posléze uskutečněn.³²

²⁸ VOŠTA, L.: O německé okupaci českých zemí za druhé světové války. *Právnik*, 1947, s. 65–73.

²⁹ TÁBORSKÝ, E.: Okupace Československa a mezinárodní právo. *Dnešek*, 1947, č. 5, s. 77.

³⁰ DRÁBEK, J.: Okupace Československa a mezinárodní právo. *Dnešek*, 1947, č. 4, s. 54–57. MORÁVEK, J.: Okupace Československa a mezinárodní právo. *Dnešek*, 1947, č. 9, s. 134–135. HOBZA, *Přehled...*, s. 161 an.

³¹ BECKMANN, R.: *Hitlerova válka proti Československu ve světle mezinárodního práva*. Praha, 1948.

³² K tomu BRANDES, D.: *Exil v Londýně 1939–1943*. Praha, 2003. KUKLÍK, J.: *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*. Praha, 1998. Zde je rozebrána Benešova teorie právní kontinuity čes. státu, s níž se exil postavil proti nacistické agresi. Mnichov a další vývoj měla za pouhá fakta, která nemohou zpochybnit nepřerušenu existenci republiky v předválečných hranicích.

Viditelnou formální tečku za bezprávím války a okupace představoval Norimberský proces. Tento proces neměl za cíl jen zjednatí spravedlnosti potrestáním předních nacistů a jejich organizací, a tím obnovení důvěry lidí v právo. Šlo mu také o rozkrytí a důkladné zmapování nacistických praktik. Měl nalézt historickou pravdu a tu vtělit do rozsudku, který se měl stát výstrahou do budoucna. Žádná právnická sofistika nebo zneužívání principů jako *nullum crimen sine lege* nebo zákaz retroaktivity mu neměly zabránit nalezení práva a spravedlnosti. O férovosti a věcné podloženosti tohoto procesu můžeme jen stěží pochybovat, i když se to dnes někdy děje. Jednalo se o spravedlivý proces, nikoli o právo vítězů.³³

Norimberský proces přinesl zásadní zjištění také o nacistickém okupačním režimu v českých zemích a v jeho rámci byla vyvozena odpovědnost některých jeho čelných představitelů, eventuálně těch, kteří z Berlína vše řídili. Československo zde zastupovala sovětská žaloba, která vycházela především z Československé úřední zprávy pro stíhání a souzení hlavních německých válečných zločinců.³⁴ K dispozici měli sovětsí žalobci také celou řadu dalších důkazů.

První část zmíněné úřední zprávy se zaměřila na postižení přípravy nacistické agrese vůči Československu. Popsán zde byl plán nacistických špiček na zničení Československa a jeho postupná realizace ve spolupráci s Henleinovým sudetoněmeckým hnutím. Zdůrazněno bylo, že nacistické Německo chtělo nejprve zlikvidovat čs. stát a pak i jeho národ. Poukazovalo se na to, že nacisté vedli proti Československu válku po léta, dříve než mu byla zasazena skutečná rána Mnichovem. Detailní pozornost byla věnována destruktivní taktice Sudetoněmecké strany a metodám předválečného nacistického podvracení čs. státu.

Druhá část zprávy ukazovala, jak Němci používali klamu jako normální diplomatické metody a že jejich repertoár zahrnoval i vydírání a přímou agresi. Konstatuje se v ní, že při tom došlo k porušení smluvních závazků Německa vůči Československu (např. československo-německé arbitrážní smlouvy sjednané v prosinci 1925) a že tím byla dlážděna cesta k přijetí mnichovských ujednání.

Třetí část zprávy mapovala postupnou likvidaci Československa – od zaboru českého pohraničí na základě Mnichovské dohody až po obsazení zbytku českých zemí a zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Připomněla se zde absolutní neplatnost Mnichovské smlouvy od samého počátku a zřejmá snaha Němců ji nenaplnit, obejít a porušit s cílem „učinit Československo zralé pro totální obsazení“. Rozebrána tu byla i berlínská jednání čs. delegace s Hitlerem a spol. předcházející obsazení českého vnitrozemí v březnu 1939 a důvody nulity uzavřené „dohody“. Na závěr byly stručně představeny plány nacistů na zotročení českého národa a germanizaci českých zemí.

Čtvrtá část zprávy se týkala okupačních praktik nacistů v českých zemích. Představila nacistický okupační režim jako systém totalitní, genocidní a koloniální, v němž se Němci necítili vázání ani svými vlastními předpisy. Pod německou nadvládou do-

³³ O Norimberském procesu existuje bohatá literatura. Viz např. HEYDECKER, J. – LEEB, J.: *Norimberský proces*. Praha, 2007. DELPLA, F.: *Norimberský proces*. Praha, 2009. Legitimitu tohoto procesu zpochybňuje např. IRVING, D.: *Norimberk: Poslední bitva*. Praha, 2009. Není sám. Jejich účelové argumenty však neobstojí.

³⁴ Tato zpráva byla otištěna ve sbírce *Československo a Norimberský proces*. Praha, 1946, s. 69 an.

šlo k odstranění lidských práv, demokracie a samosprávy. Vedle politického útlaku byl systematicky ničen český kulturní život a zaváděna germanizace. Došlo k vyhlazování české inteligence, k masakrům studentů, k zavírání českých škol, k potlačování českého národního vědomí a jeho projevů, jakož i k loupení kulturních památek. Pronásledováni byly církve. Nacistický útok na hospodářskou sféru byl motivován snahou o co největší vytěžení a ovládnutí okupovaného území. To zahrnovalo přímé loupeže, hospodářskou germanizaci (uchvácení majetku a postů), restrukturalizaci, finanční drancování a zotročení obyvatel nucenou prací. Svěbytnou kapitolou byly nacistická válka proti Židům a všudypřítomný teror. Ten se opíral o rozsáhlý a všemocný policejní a justiční aparát, nadaný mimořádnými pravomocemi a prostředky (např. možnost uložení „ochranné“ vazby, aplikace mučení, výkon poprav), a kulminoval za výjimečných stavů.

Tato úřední zpráva, spolu s množstvím příloh, byla sovětskou obžalobou předložena soudu pod názvem „Německé zločiny proti Československu“ a stala se jedním z klíčových důkazů, k němuž soud přihlížel při posuzování viny obžalovaných nacistů. Na jejím základě a na bázi dalších provedených důkazů mohli být odsouzeni vysocí představitelé nacistického okupačního režimu v českých zemích, jejich berlínští nadřízení a ti, kteří agresi proti Československu připravovali.³⁵

Pro poznání naší okupační reality mělo největší význam odsouzení někdejšího říšského protektora K. von Neuratha, proto se u něj krátce zastavme. Neurath byl obžalován z podílu na přípravě nacistické agrese (zločin proti míru), dále z toho, že jako říšský protektor řídil a zúčastnil se páchání válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Za vinu se mu kladl podíl na germanizaci vedené snahou zničit český národ, na kořistění, teroru a útlaku Židů.

Neurath se snažil hájit tím, že za vše mohl bezpečnostní aparát řízený K. H. Frankem, potažmo přímo Berlín, a sebe líčil jako velkorysého a umírněného politika majícího na paměti křesťanskou morálku a blaho národů. Soud mu naštěstí neuvěřil, naopak měl za bezpečně prokázaná fakta tvrzená obžalobou. Jako polehčující okolnosti byly uznány Neurathovy intervence za některé zatčené. V úvahu bylo vzato, že od podzimu 1941 až do léta 1943 jako protektor fakticky nepůsobil. Neurath byl uznán vinným ve smyslu obžaloby a potrestán patnácti lety žaláře. Celý trest však nevykonal. Po prodělaném infarktu byl v r. 1954 propuštěn na svobodu a zemřel o dva roky později.³⁶

Odsouzen v Norimberku byl i další říšský protektor, bývalý říšský ministr vnitra W. Frick. Většina toho, co spáchal, se však netýkala protektorátu. Pokud šlo o protektorát, byl uznán jako nejvyšší říšská autorita zde odpovědným za útlak v této zemi vykonávaný po srpnu 1943, jako je terorizování obyvatelstva, otrocká práce a deportace Židů za účelem jejich vyhubení, a to i když byl jeho post v podstatě jen reprezentativní a skutečnou moc měl Frank. Trestem pro něj byla smrt oběšením.³⁷

³⁵ Podrobněji *Československo a Norimberský proces...*, s. 353 an.

³⁶ Tamtéž, s. 52, 375, 384 an., 401 an. Heydecker a Leeb ve výše citované práci (s. 593) uvádějí, že poměrně nízký trest pro Neuratha způsobila kontroverze mezi soudci v pohledu na jeho vinu. Mírnost výsledného kompromisu vtěleného do rozsudku vzbudila obecný úžas.

³⁷ *Československo a Norimberský proces...*, s. 49 an., 398 an. Srov. *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha, 1947.

Odsouzení obou těchto čelných funkcionářů nacistického okupačního režimu v českých zemích bylo definitivním potvrzením charakteru tohoto systému. O jeho podstatě nemohl dále nikdo pochybovat.

VI. ZÁVĚR

Nacistická okupace českých zemí byla pokusem o zničení české a československé státnosti, ovšem neúspěšným. Nepodařilo se jí dosáhnout cílů, které nacistická špička naplánovala. Nedošlo k začlenění českých zemí do říše a český národ až na výjimky říšskou myšlenku odmítl. Zahraniční i domácí odboj s podporou protihitlerovské koalice pracoval na obnově Československa. K tomu po válce došlo. Restituce však byla spíše revolucí. V obnovené republice, fungující pod silným sovětským vlivem, byl patrný jednoznačný posun doleva. Politická demokracie byla doplněna demokracií hospodářskou a sociální. Čechoslovákismus nahradila představa dvou rovnoprávných národů: Čechů a Slováků. Realizován byl s určitými výjimkami odsun německého obyvatelstva. Třetí republika se republice první mnoho nepodobala.

doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
marsalep@prf.cuni.cz